

O'ZBEKISTON TARIXINI O'RGANISH MANBALARI**Shukurov Obidjon Tohirjon o'g'li****Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti****Tarix fakulteti 403-gurux talabasi****<https://doi.org/10.5281/zenodo.10690895>**

Kalit so'zlar: tarix, manba, yozma manbalar, moddiy, etnografik, lingvistik, yodgorliklar.

Kirish: "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan Murojaatnomasida: "Jamiyatimizning ma'naviy asoslarini mustahkamlash, madaniyat sohasini rivojlantirish, ilmiy-ijodiy tashkilotlar, muhtaram ziyolilarimiz faoliyatini qo'llab-quvvatlash ham biz uchun ustuvor yo'nalishlardan biri bo'ladi. Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g'oyat og'ir sharoitda ilm-ma'rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g'oyalarini dadil ko'tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o'rganishimiz lozim. Ularning ulug' maqsadlar yo'lidagi mardona kurashi va fidoyiligi Yangi O'zbekistonni qurishda barchamiz, avvalo, yoshlarimiz uchun chinakam ibrat maktabi bo'lib xizmat qilishi zarur" – deb, ta'kidlab o'tgan edi.

Tarixiy haqiqat to'la ro'yobga chiqishi, haqqoniy tarix yozilishida tarix fanining predmeti va ob'ektini to'g'ri belgilanishi o'ta muhim ahamiyatga ega. Chunki, O'zbekiston tarixi fani uchun ham boshqa barcha fanlar qatori predmet va ob'ekt masalasi asosiy masala bo'lib hisoblanadi. Zero, fan uning o'rganish predmeti va ob'ekti aniq bo'lmasa, uning oldidagi vazifa noaniq bo'lib, maqsadga erishish mushkul bo'ladi. Bunday holat o'quv jarayoni samaradorligiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi¹.

O'zbekiston tarixini o'rganishda moddiy va yozma manbalarning o'rni. O'zbekiston tarixi fani va tarixni o'rganishda manbalarning o'rni va ahamiyati behad katta. Shuning uchun ham ular millat va xalqning ma'naviy-madaniy merosi, bebaho madaniy-tarixiy boyligi hisoblanib, maxsus hujjatxona (arxiv)larda, kutubxona va muzeylarda hamda oilaviy arxivlarda juda avaylab, ehtiyotkorlik bilan saqlanmoqda. Xalq og'zaki ijodi orqali tillardan tillarga meros bo'lib o'tib kelayotgan tarixiy voqea va hodisalar bayoni, normativ materiallar asosida bizgacha yetib kelmoqda. Binobarin, aynan tarixiy manba va yodgorliklar orqaligina tarixni yoritish – tarixiy ma'lumotlarni, dalillarni olish orqali ularni qiyosiy solishtirish va tarixiy umumlashtirish, bo'lib o'tgan tarixiy-madaniy jarayonlar hamda voqeahodisalarining sabablari va oqibatlarini, mazmun-mohiyatini tahlil qilish, tahlillar asosida esa ilmiy asoslangan xulosalar berish imkoniyatlari kengayadi². Tarixiy manbalar davr nuqtai nazaridan qadimiy va joriy (kundalik) ahamiyatga ega bo'ladi. Shuningdek, ular o'z mazmuni va mohiyatiga ko'ra birlamchi va ikkilamchi ahamiyat maqomiga ham egadirlar. Birlamchi manbaga tarixiy hujjatlarning asl nusxasi kiradi. Ikkilamchi manba deb esa, birlamchi manbalarning e'lon qilingan nusxalari, maqola va kitob holatiga keltirilganlariga aytiladi. Tarixiy manbalarga qadimdan qolgan barcha narsalar, ya'ni, insoniyat qo'li va aql-zakovati bilan yaratilgan barcha moddiy madaniyat buyumlari va ashyolar, inshootlar, yozma yodgorliklar, urf-odatlar, an'analar, tillar kabilar kiradi³. Zamonaviy adabiyotlarda

¹ A.Sa'dullaev va boshqalar. O'zbekiston tarixi: Davlat va jamiyat taraqqiyoti. T: Akademiya 2020.

² Q.Usmonov va boshqa. O'zbekiston tarixi fanidan ma'ruzalar matni. T: Moliya 2021.

³ Q.Usmonov va boshqalar. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. T: Meros, 2022.

O'zbekiston tarixini o'rganishning manbalari shartli ravishda quyidagi oltita guruhga bo'linadi:

1.Yozma manbalar - epigrafik yodgorliklar, ya'ni, tosh, metall, suyak va sopolga bitilgan bitiklar, «Avesto», mixxab yozuvlar, qadimgi va o'rta asrlar mualliflarining xabarlar, graffitlar, ya'ni, qo'l bilan binolar, metall buyumlar, idishlarda qoldirilgan izlar, papirus, pergament va qog'ozlardagi qo'lyozmalar, chop etilgan materiallar.

2.Moddiy yoki arxeologik manbalar - arxeologik tadqiqotlar natijasida o'rganiladigan mehnat va jangovar qurollar, hunarmandchilik buyumlari, idishlar, uyro'zg'or buyumlari, kiyimlar, chorvachilik anjomlari, tangalar, san'at buyumlari, me'morchilik inshootlari, uy-joy qoldiqlari, mudofaa inshootlari kabilardir. Moddiy manbalar yozuvsiz zamonlardagi tariximizni tiklash uchun ulkan ahamiyat kasb etadi.

3.Etnografik ma'lumotlar - eng qadimgi davrdan boshlab so'nggi o'rta asrlarga qadar odamlarning yashash tarzi va turmushi, urf-odatlar va an'analar, bayramlar va diniy e'tiqodlar, xo'jalik yuritish udumlari, ma'lum kabilalar, elatlar va etnik guruhlariga xos bo'lgan an'analar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

4.Lingvistik ma'lumotlar - qadimgi tillarning yozma, badiiy va og'zaki nutqda aks etishi, turli xalqlar tili va lahjasidagi o'xshashliklarning tarixiy ildizlari haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ushbu ma'lumotlar xalqlar va elatlarning etnik kelib chiqishi hamda mashg'ulotlari, migratsion jarayonlar, diniy e'tiqodlar, madaniyat, turmush tarzini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

5.Kinofotohujjatlar - nisbatan yangi, voqea-hodisalar va ma'lum shaxslar bo'yicha ilgari surilgan fikrlarning tasdig'i hisoblanadi.

6.Arxiv materiallari - XIX asrning o'rtalaridan boshlab bugunga qadar ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va siyosiy jarayonlarni o'rganishda markaziy va joriy arixlarda saqlanayotgan ma'lumotlar juda muhim ahamiyat kasb etadi⁴.

Haqqoniy, xolis tarixiy bilimga ega bo'lish oson emas. Negaki, biz o'rganayotgan tarixiy voqealarni, jarayonlarni bevosita kuzata olmaymiz, ular bizdan ancha ilgari bo'lib o'tgan, ularni qaytarib bo'lmaydi. Bundan ilgari bo'lib o'tgan tarixiy voqealarni bilib bo'lmaydi, degan xulosa chiqmaydi, albatta. Tarixiy voqealar, xalqlar hayoti nom-nishonsiz yo'q bo'lib ketmaydi, ulardan tarixiy manbalar guvoh bo'lib qoladi. Tarixiy manbalar ikkiga - moddiy va yozma manbalarga bo'linadi.

Qadimgi odamlardan bizgacha etib kelgan mehnat qurollari, idish-tovoqlar, tanga pullar, harbiy qurol-yaroqlar, uy-joylar, qal'alar, shaharlar, qabrlar, rasmlar va boshqa narsalar moddiy tarixiy manbalar deb ataladi. Vatanimiz hududida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida topilgan moddiy topilmalar, ularning tahliliy xulosalari¹ odamlar hayotini bilishga imkoniyat yaratadi. Qadimgi davrlardayoq odamlar qz fikrlarini yozma bayon etish uchun yozuv belgilari ixtiro qilganlar. Savodxon kishilar qzlari yashab turgan yoki borib kqrgan mamlakatlari haqida, ko'rgan-kechirganlarini daraxtlarning pqstlog'iga, toshga, teriga, keyinchalik qog'ozga yozib qoldirganlar. Xalqlarning hayoti, yuz bergan voqea va hodisalar haqida yozilgan kitoblar mavjud. Yer va qimmatbaho narsalarni in'om qilish, meros qoldirish, sotib olish hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan. Podshoh va hokimlarning yozma shakldagi qonunlari va farmonlari saqlanib qolgan. Bular yozma manbaalar deyiladi. Xulosa shuki,

⁴ Usmonov.Q., Sodiqov.M., Oblomurodov.N. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. - T.: Meros, 2022

manbalar tarixiy jarayon va voqeliklarning o'zida real aks ettirgan bo'lib, tarixiylikning in'ikosi bo'lmog'i kerak. Mana shunda ularning tarixiy ahamiyati, tarixiy ekanligi yuqori bo'lib, tarixiy haqiqatning yuzaga chiqishiga yaqindan yordam beradi. Tarix fani ijtimoiy taraqqiyot va o'tmishga oid har xil voqeahodisalarning izchil rivojlanishi, ularning qachon, qayerda, qanday holatda yuz berganligi, insoniyatning paydo bo'lishi va uning tadrijiy-evolyutsion rivojlanish jarayoni va boshqalarni o'rganadi. Shuningdek, O'zbekiston tarixi umumjahoninsoniyat tarixining ajralmas qismi hisoblanib, u olamshumul voqeliklarga juda boy. O'zbekiston tarixi fani mana shu voqeliklarni boshidan kechirgan qadim va yaqin ajdodlarimizning hayoti qanday bo'lganligini, jahon tarixi taraqqiyotiga qo'shgan hissalarini xolisona va haqqoniy o'rganadi. Ta'kidlash lozimki, tarixiy, milliy-madaniy, axloqiy va diniy qadriyatlarni o'rganish, tiklash va yangi asoslarda rivojlantirish – yoshlar, ta'lim va tarbiya tizimidagi talabalarning dunyoqarashida milliy g'urur hamda o'zlikni anglash, ular ongida vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalarini yanada mustahkamlash bugungi davr talabidir. Aynan shuning uchun ham Oliy ta'lim tizimida «O'zbekiston tarixi» fanini har tomonlama hamda chuqur o'qitish maqsadida yangi avlod o'quv dasturlari, o'quv qo'llanmalar va darsliklar yaratilib, bu boradagi ilmiy tadqiqotlar natijalari o'quv jarayoniga joriy etilmoqda.

References:

1. A.Sa'dullaev va boshqalar. O'zbekiston tarixi: Davlat va jamiyat taraqqiyoti. T: Akademiya 2020.
2. Q.Usmonov va boshqa. O'zbekiston tarixi fanidan ma'ruzalar matni. T: Moliya 2021.
3. Q.Usmonov va boshqalar. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. T: Meros, 2022.
4. Usmonov.Q., Sodiqov.M., Oblomurodov.N. O'zbekiston tarixi. O'quv qo'llanma. - T.: Meros, 2022.
5. Murtazaeva R.X. O'zbekiston tarixi. Darslik. Toshkent.2023.